

գացած էր, նոյնիսկ միջին դարերում, ամենամեծ և միակ ուղիքն ու բարեխառն կաթնիկ Եկեղեցու համար Աստուածածինն էր: Հուսանական կը կարծեմ, որ Աստուածածնի շատ տոները, որպիսիք են Ծննդեան, Տաճարի Հնձալման, Վերափոխման, ծնողացն՝ Յովակիմայ և Աննայի տոները այդ կրիկիայի Թաղաւորութեան ժամանակն են: Ինչպէս Վերն էլ յիշուեցաւ, Վարդան Գառմիչը կրիկիա գտնուած ժամանակ, Յովակիմայ և Աննայի տոն էին կատարում, և որին պատուիրում է Յակովբ կայացին նոյա յիշատակին շարական յորինէ, որը և հիւսում է Վերափոխմանը, որի մէջ մացրել է Թաղաւորի և կաթողիկոսի համար մաղթողական խօսքեր: Կը կարծեմ, որ այս տոնը հէնց այդ ժամանակն էլ հաստատուած լինի: Մի փոստ ևս միջ աւելի կը համոզէ այս բանի մէջ, այդ այն է, որ Աստուածածնի տոների նրբերից շատերը պատկանում են երրորդ շրջանին: Օրինակ՝ Վերդեցէք որդիք Սիսնի, էջ 1, գաղափարներն, գուսանական ակզբունքները, այլաբանութիւններն ու նմանութիւնները, ցոյց են տալիս, որ երրորդ շրջանի է: Աւետեաց Վեր առաքեցեք (էջ 13)՝ նոյնպէս:

Այդ ժամանակին է պատկանում Առաքելոց՝ Գիտրոս - Գոդոսի տոնի հաստատումը և շարականը: Այդ շարականից կաթողիկոսեան հուր է փչում: Մեր Եկեղեցու դաւանութեամբ Գիտրոսը զլիսաւոր առաքեալ չէ, չէ նոյնպէս արքայութեան փառքը: Բայց մենք շարականի մէջ (էջ 89) Վերալիս սուրբ հաւատոյ, Վերալիս Աստուած բազումոգորմ, խնայեալ յարարածս քո, Հայր ամենակալ:

Արեգակն արդարութեան, ծագեալ՝ ի հազիս մեր զլիսո ճշմարտութեան և ողորմեալ:

Տուր մեզ, Տէր, զխաղաղութիւն և փրկեալ՝ ի նեղչալ մերոց հոգիք ճշմարտութեան և ողորմեալ:

Քեզ վայել է, Աստուած, օրհնութիւն զօրհնապալ:

Զայսր և զորդի և զսուրբ հոգիք գոհութեամբ բարեբանեցուք:

Զերրորդութիւն միասնական, քովեմ և զմի աստուածութիւնդ:

Եկեղեցւոյ, Վերալիս արքայութեան կրկնից Ս. Առաքեալ Գիտրոս ևն. բացաւորութիւնները կը գտնենք: Նոյնը կարելի է տեսնել մանկունք, էջ 91, Վերափոխման մէջ:

Այդ ժամանակի տոներ են Յակոբայ և Յովաննու (Որդւոցն Որոման), Ս. Սարգսի, Քառասուն մանկանց, Կիրակոսի և մօրն՝ Յուդիտայի:

ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ԼԵՁՈՒՆ

Մի երրորդ միջոց էլ կայ շարականների ժամանակը որոշելու, դա բարձր կամ լեզուի ուսումնասիրութիւնն է: Սորա համար մենք պէտք է դիմենք մասնագիտների լեզուին, որից յայտնի կը լինի թէ մինչև ժի. դարը հայոց գրոց լեզուն ինչպիսի՝ փոփոխութեանց է ենթարկուել:

Ե. դարու լեզուն կոչուում է Ոսկեդնիկ, իւր պարզութեան և ճշգրտութեան համար: Այդ շրջանը տեսնում է մինչև Ը. դարը: Պարզութիւնը երեւում է նրանից, որ եթէ աշխարհագրութիւնը թարգմանենք, ոչ մի աւելորդ բառ չենք մտցնի կամ պակասենք ճիշդ թարգմանելու համար:

Ուրեմն, առաջին շրջանի շարականներն էլ պէտք է ունենան պարզ. անսեքեթ լեզու, յստակ ոճ, մտքերի չափ բառեր. իսկ բովանդակութեան մասին տեսլ ենք, որ պատմական-ուսումնասիրական նկարագրի է:

Այդպիսի օրինակներից յառաջ կը բերեմ ստորեւ Ս. Մեսրոպի ապաշխարութեան շարականների՝

Շատերին ողորմող Աստուած, քո աբարածներին խնայի՛ր:

Արդարութեան արեգակ, մեր հոգւ մէջ ծագիր ճշմարտութեան լոյս և ողորմի՛ր:

Տէ՛ր, տուր մեզ խաղաղութիւն և հոգի ճշմարտութեան, և փրկի՛ր մեզ մեր նեղիչներից և ողորմի՛ր:

Աստուած, ամենայն օր քեզ վայել է օրհնութիւն:

Հօրդ՝ Որդւոյ և Սուրբ Հոգւոյ գոհութիւնով օրհնենք (գովենք):

Միաբան Երրորդութիւն և մի աստուածութիւն քովենք:

Այսպէս են Վի նեղութեան իմում օգնեալ ինձ, էջ 120, «զԱստուածն Իսրայէլի», էջ 122, «Վասնից ի բազմութենէ», էջ 123, ևն.։ Նոյնպէս Խորհնացու Յայտնութեան շարականներից՝ «Ուրախացիր, Սրբուհի», էջ 18, «Անկանիմք Ո՛վ աքանչնիք և տեսիլ ահաւոր, զարարիչն երկնի և երկրի այսօր տեսաք ՚ի խաչին»։

Տեսեալ զՏէրն ՚ի խաչին, խաւարեցաւ արեգակն, և վարդաշոր տաճարին ցելոյր վերուստ միջ ՚ի վայր։

Անարգաւար խաչեցաւ Տէրն ՚ի մէջ ՚ի յանօրինաց, զի լցցի գիրն քր անթէթ՝ ընդ անօրէնս համարեցաւ։

Առաջ բերած շարականների բովանդակութիւնը Նոր կտակարանից է. նոյն իսկ խոսքերից շատերը Աւետարանի խոսքերն են։ Այս հանգամանքը բացատրուեցաւ իւր տեղում. վերայիշեալ օրինակները պարզապէս կը հաստատեն բովանդակութեան մասին տաճաններս։

Ուրեմն, բոլոր այն շարականներն, որոնք գրուած են պարզ, անսեթեթ լեզուով, առանց այլարանութեանց, գրուած են Ե. - Ը. դարերում։

Բ. ՇՐՋԱՆԻ ԼԵՋՈՒՆ

Ութերորդ դարուց սկսած, Հինգերորդ դարու սկիզբի լեզուն քաղաքական վիճակի հետ ենթարկուած է աւերիչ հոսանքի։ Այդ դարում, Արաբները ողողելով Հայաստանը, վերջնականապէս տիրում են նրան։ Այս տիրապետութիւնը իւր ծանր և ճնշիչ ազդեցութիւնը ունեցաւ ինչպէս կեանքի. նոյնպէս գրականութեան վերայ։ Արաբը հարուստ լի էր, առաջ կլիմայի ժողովուրդ լինելով, լաւ երեւակայութեան տէր էր. ունէր քանադասեղանական լեզու, ճոխ և հարուստ բառարանով, մտքերի արտայայտութեամբ լի՝ այլաբանութեամբ և դարձուածքներով։ Արաբներն ու, գրութեան մէջ պատահում ենք բառերի կուտակման, խրթնութեան և ամէն ինչ արտայայտուած սեթեթեթ, զարդարած, Այս բոլորը անդրադարձաւ ինչպէս Պարսից, նոյնպէս Հայոց լեզուի վերայ։ Բաց ենք անում

առաջի ք, Աստուածածին, էջ 20, «Խորհուրդ մեծ և սքանչելի», էջ 23. կամ՝ Խորհնացու գրած մեծացուցեցներից որը կամենանք։ Ս. Սահակի «Արծաթաբուքեամբ մուխալ Օսկա», էջ 254, «Ով աքանչնիք և տեսիլ ահաւոր», էջ 256։

Ո՛վ (Ի՞նչ) աքանչնիք (զարմանալի) և ահաւոր տեսիլ (տեսկալի), երկնքի և երկրի արարչին այսօր տեսանք խաչի վերայ։

Տիրով խաչի վերայ տեսնելով, արեգակն խաւարեց և տաճարի վարդաշորը վերեւից մինչև վայր փոտառուեց։

Անօրէնների մէջ Տէրը անարգաբար խաչեցաւ, սրպէտքի կատարուի գրուածքը, որ տուած է. — անօրէնների շարքում հաշուեցաւ։

Յովհաննէս Ը. Դրասխանակերպուց Պատմութիւնը, և Ի՞նչ ենք գտնում. — Բառերի կուտակում, խրթնութիւն, այլաբանութիւն, աւելի բառեր քան թէ մտքեր։ Հարկաւ, այդ մամուլակում հիւսուած շարականներն էլ լեզուի նոյն տիպարն պիտի ունենային և յիշատի այդպէս էլ է։ Այս շրջանի լեզուն գրականութեան պատմութեան մէջ իրաւամբ կոչուած է արուեստական։ Այս շրջանում թի հանգամանք էլ ՚ի նկատի պիտի առնուի, այդ այն է, որ, այդ շրջանում կրօնական զգացմունքները հալածանքների պատճառով աւելի են աճում, զարգանում, հայեացքները ընդարձակուած են, որը քրիստոնեայութեան ազդում է շարադրութեան ձևի վրայ։ Այս շրջանի գրուածքի իմաստը բառերով չպիտի հասկանանք, այլ գուշակկեք՝ այլաբանութիւնները վերլուծելով։ Ամենալաւ օրինակներ են Գրիգոր Նարեկացու «Ողբերգութեան Մատանքը», կամ Աստուածայայտութեան վրայ գրած գանձը։ Այդ շրջանում է, որ սկսում են շատերը այբբենական կարգով գրել։

Որ աւելի բառեր են քան մտքեր, այդ պարզ կերեւայ այդ շրջանի մի որեւէ գրուածք աշխարհաբարի թարգմանելուց։

Այդ շրջանի շարականներից կարելի է մատնանիշ անել հետեւալ օրինակներին վերայ. — «Սրբութիւն Սրբոց», էջ 422, Գեորգարձի հանգամանք շարականները՝ «Անսկիզբն Աստուած», էջ 683, «Բազմերամք վհագուհիք», էջ 684։

Յառաջ բերենք վերջինս թմբող-
ջութեամբ, աւելի տարդ կացութեանելու
համար:

1. — Բազմերթմբ վեհագուհից հոյլքն
յոգնախուժութեան եղանակէին, երգս առեալ
մասուցանեն զերածաականաց զերանու-
ւէտ հոգեղէն հնչմունս, քեզ իմմանուէլ,
որ ծնար աղայարար և վերածեք զազգո
մարդկան չօր յարգեգրութիւն. աղաչա-
նօք հայցեմք 'ի քէն զնշխցեալուն մեր
ընդ ոււրբս քս հանգս':

2. — Գնդգեղեալ գովեն զքեզ Գերա-
պայծառ գունդօք հոգեղինացն, հեղարար
թեապարեալ պարունակեալ ծածկեն ըզ-
գէմս յանէ փառաց քոց. քեզ էն.:

3. — Զնոյն և մեք երգեմք քեզ րա-
բունական ձայնիւ զերգս հոգեւորս. առ-
բերիւով քեզ պատարագ ոսկի, կնգրուկ
և զմուստ և զհալուսէս. քեզ էն.:

Զեռագիրներէր ճամբատութեան ժա-
մանակ, № 1573 մագաղաթեայ անթուա-
կան շարականի մէջ գտանք ճշգրտե-
րածքին շարունակութիւն կազմող երեք
տուն հանգստեան շարականը, որ կար-
մբարդեցով ներկած գլխագրով կը սկսի,
ուստի և համարում ենք 'ի հնումս գոր-
ծածուող հանգստեան շարական:

1. — Աւրհնաբանող ձայնիւ երգեմք
քեզ 'ի բարձունս, շայր անոխակալ, որ
'ի բոցեղէն արովրէից միշտ աւրհնաբանիս
անլուելի ձայնիւ, հոգիք ննջեցեալաց ա-
ւանդի առ քեզ վերահանգուցիչ սրբոց
հանգս և զմեր ննջեցեալուն ընդ սրբոց
քայոց սիրողաց:

2. — Անոխակալ Խիւրով քա, Որդի
Աստուծոյ, հանգեալ բառնալ զմեզս աշ-
խարհի քա խաչելութեամբ. հոգիք ննջե-
ցեալոցն աւանդի, էն.:

3. — Ծաւէտ անշէջ հշտաշարժ հոստեմ
և անպառա սղբեր, անծախարար բարեաց
'կենդանահոս վտակ և աղբեր բարեութեան.
հոգիք, էն.:

Հետեւեալ օրինակից կարելի է պարզ
գաղափար կազմել ժամանակի ունեցած
հասկացողութեան մասին, վերջին դա-
տասանն, Գրիստոսի Բ Գալաթեան վե-
րաբերմամբ:

1. — Մեծ և անեղ է օրն դատաստանի
և գողուսն առաջի բեմին, 'ի լսել զձայն
փողոյն և զհնչուսն անագին հրոյն:

2. — Ստրասփմամբ սասանի երկիր և
դողան որարածք, և Գարբիէլ հնչեցու-
ցանէ զտիեղեբալուք զբարբառ փողոյն և
հոգիք զգեհուն զանապական մարմինս:

3. — Խաչն փայլի յարեւելից եօթնա-
պսիկ պայծառ քան զուրեղակն. պայծա-
ռանան արդարեւ եւ մեղաւորքն ծածկին
յանգուսեւ լուսոյն եւ ճառագայթ ուրբ
խաչին առաջի քո գայ մաքրէ զեղի քեզ
իջեւանի, 'ի յայնմ աւուր անգին ողորմ-
եաց հոգեաց մեր ննջեցեալոցն:

Որքա՞ն վսեմ, որքա՞ն հոգեբուղիս և
որքա՞ն հոգեղորդ խօսքեր են:

Ահագին է օրն դատաստանին և գո-
ղուսն առաջի բեմին. ցարսփին հրեշ-
տակք, սասանի երկիր, բանին դրունք
երկնից, բարբառին հրեշտակք, բանին
գերեզմանք, բարբառի գեհան... Գա-
լարին երկինք արդէս մագաղաթ. գերա-
դոյն դաշէ փող Գարբիէլեան...:

Որ փառօք չօր հանդերձաւ է 'ի
դատել զերկիր և բերաւոր բանակք վե-
րին զուարթնոցն կարապետք լինին դա-
լըստեան նորս... Որ հագին գողմամբ
զարհուրեցեալացնէ զարարածս 'ի դալըս-
տեան իւրոյ և քաջանշող ձայնիւ փողոյն
համահաւաքէ զննջեցեալուն որ յԱդամայ
...» (էջ 652-3, Հարցի Դ.-Զ. տուները):

Գալոց է Միածինն փողով և փառօք
չօր և զհոգեղէն բնութիւնս հրեղէն նո-
րագէ: Հետաւորին ճոտապարճ արդարոց
և բիրաւոր բանակս հրեշտակաց ամպովք
ընթանան, 'ի վերինն Երեսուղէմ թռչին
ամպովք ընդ առաջ Տեառն յօգս և այն-
պէս յամենայն ժամ ընդ Տեառն լինին»
(էջ 660, «Տէր երկնից»):

Կրկին յառաջ բերելով նախընթաց օ-
րինակներից մէկը, կ'ընդգծենք նոյնա-
նիշ կամ նոյն իմաստով բառերը, և կը
թարգմանենք, թողնելով ճոխութեան հա-
մար դրուած բառերը:

ԳՐԱԴՈՍԱԿԱՆ

ՍՅԵՓԱՆ ՈՍԿԻԱՇՏԵՑԻ

Պր. Սիմոն Սիմոնյան շահեկան համար մը կը գնէ գրառէրներու ձեռքը և բանասէրներու սեղանին վրայ: Գիրքին կողքին կը կարդացուի. վերը շնորհակալ Տաղատացի մը, Ստեփանոս Դաշտեցի, Ուսումնասիրութիւն և Տաղեր, ներքեւը «Յաւելուած» Նաղաշ Յովնաթանի եօթը անտիպ Տաղերը: Գիրքը ապուած է Պէյրուս, 1981ին, Սեան Տպարանը, և կը բաղկանայ 136 էջերէ:

Անուասիկ համարին բովանդակութեան համառօտ պատկերը. Ներածական խօսք՝ էջ 7-8, նորոյն տաղատացի մը՝ Ստեփանոս Դաշտեցի՝ 9-38, Ստեփանոս Դաշտեցիի տաղերը՝ 41-74, Նաղաշ Յովնաթանի անտիպ տաղերը՝ 77-105, Մանթապարութիւններ՝ 107-119, Անթիլիոսի ձեռագիրը՝ 120-127, Վերջաբան՝ 128-129, Մատենագիտութիւն՝ 130-134:

Տաղերուն հեղինակը՝ Ստեփանոս Դաշտեցի, Դարուպ աշխարհական մը, ծնած է Ժի. Գարուս կիսուն և ապրած է մինչև յաջորդ դարուն առաջին քառորդը ենթադրաբար (1650?-1725?): Ան որդին էր տէր Բարսեղ քահանայի: Հայրենիքին մէջ որոշ հափով ուսումը ստանալէ յետոյ մեկնած է Հռոմ, աւելի զարգանալու նպատակով: Շրջագայած է նաև Եւրոպայի, ի տանն Պարսից և Յունացի:

Ստեփանոս գրած է քանի մը երկեր,

Բազմեքամբ վեհագունից ճողլն յոգնախուրբս եղանակեմ, երգս առեալ մատուցանեն զերթշապականաց զերանաւէտ հոգեղէն հնչմունս, քեզ իմամունէլ, որ ծնարադայաբար և վերածնորդազգեսմարդկան շօր յորդեղրութիւն. աղաչանօք հայցեմք 'ի քէն զննջեցեալսն մեր ընդ սուրբս քո հանգստ:

Այս մի քանի օրինակները կարծում եմ մի մօտաւոր գաղափար կը տան Բ. Շրջանի խրթին և ճոխ լեզուի. Այլև այս շրջանի շարականներից կարելի է հանել երևակայութեան ճոխութիւնը այլաբա-

նորեն աստուածաբանական, վիճարանական բովանդակութիւն ունին. ինչպէս,

1. — Մախաղ Փշրանաց,
2. — Խնդիր Ուղղութեան,
3. — Կոչնակ Ճշմարտութեան:

Դաշտեցիի տաղերը — թիւով 16 — գտնուած են միակ ձեռագրի մը մէջ, որ սեպականութիւնն է Անթիլիոսի կաթողիկոսարանին գրչագրատան: Այդ տաղերէն հինգը երգիծական, պարսաւական բովանդակութիւն ունին, իսկ տասը՝ խրատական, իմաստասիրական:

Ստեփանոս իր տաղերէն հինգը գրած է դարաբար, իսկ մնացեալները ժողովրդական աշխարհիկ լեզուով: Կ'արժէ յատկապէս նշել թէ իր լեզուն լաւ աստղծ կ'ընծայէ հայկական բարբառագիտութեան համար:

Դաշտեցիի խրատական — իմաստասիրական ոտանաւորները աւելի հասկնալի դարձնելու տեսակէտէն իսկապէս գնահատելի են Պրոֆ. Մօրուս Հասարթեանի աւագ բացատրութիւնները գանապաղաբանական և ասացմունքներու մասին:

Պր. Սիմոնյան իր այս բազմաշխատ հրատարակութեամբ նոր գէժ մը կ'աւելցնէ հայ տաղատաց աշուղներու փառանքին վրայ, ինչ որ անտարակոյս շահ մըն է հայ գրականութեան համար:

Գիրքին իբրև Յաւելուած հրատարակուած Նաղաշ Յովնաթանի եօթը անտիպ տաղերը — որոնցմէ երեքը Ողբերգութիւն են — իրենց կարգին կը ներկայացնեն արժէքաւոր յաւելում մը այդ արդէն իսկ լաւ ծանօթ տաղատացի գրական վաստակին վրայ:

ԾՈՎԱԿԱՆ

Վեհագունների շատ երաժիշտներ երգելով մատուցանում են երաժիշտների երանաւէտ հոգեղէն հնչիւնների քեզ, իմամունէլիդ, որ աղայի նման ծնար և մարդկային ազգը Հօր որդեգիր արիր: Աղաչանքներով խնդրում ենք քեզանից, մեր ննջեցեալների քո սուրբերի հետ հանգստացուր:

Նութիւններից, դատաստանի նկարագիրը Բրիտանի Բ. Գալուստը, հրեշտակների, արդարների և ժողուսրների վիճակը, մի խօսքով՝ ժամանակի դաւանաբանութիւնը: (Շաբ. 6) ՎԱՀԱՆ ԲԺՇԿԵԱՆ